

# МАКЕДОНСКИ СВАДБЕНИ ЗНАМИЊА

Јован Јоновски, Мојсо Поповски

Македонско грбословно друштво,  
Претседател и главен хералд  
<https://orcid.org/0000-0003-2448-3441>

Македонско грбословно друштво,  
<https://orcid.org/0000-0003-0078-0791>

УДК 929.9:392.51(497.7)  
Рецензирана статија

## АПСТРАКТ

Свадбените знамиња – бајраци се посебен вид знамиња, ритуални, коишто примарно имаат реликвиска и религиозна димензија, а се употребуваат само на свадбени обичаи. Во Македонија се познати мијачките, но и други вакви знамиња. Текстот опишува и класифицира 8 свадбарски знамиња од Музејот на Македонија, Музејот на Крушево, од приватна колекција и фотографии на коишто можат да се видат знамињата целосно.

**Клучни зборови:** свадбарско знаме, мијачко знаме, македонско знаме, бајрак.

# MACEDONIAN WEDDING FLAGS

Jovan Jonovski, Mojsa Popovski

Macedonian Heraldic Society,  
President and Chief Herald  
<https://orcid.org/0000-0003-2448-3441>

Macedonian Heraldic Society  
<https://orcid.org/0000-0003-0078-0791>

UDC 929.9:392.51(497.7)  
Peer-reviewed article

## ABSTRACT

Wedding flags—*bayraks* — are a special type of ritual flags, which have primarily reliquary and religious aspects and are used only for wedding ceremonies. Flags from the Mijak ethnic group and other such flags are known in Macedonia. The text describes and classifies eight wedding flags, from the Museum of Macedonia, the Museum of Krushevo, a private collection, and photos where the flags can be seen in full.

**Keywords:** Wedding flag, Mijak flag, Macedonian flag, *bayrak*.



Знамето е парче виткав материјал, прицврстен од едната страна за да може да се вее на ветар и служи како знак или декорација (Znamierowski 1999, 24). Зборот знаме, во македонскиот јазик доаѓа од старословенскиот збор „знамени“, којшто би можел да се преведе како „ознака“ (Јоновски 2019, 23). Поимот бајрак, што доаѓа од отоманско-турскиот збор *bayarak* (بقاریب), едноставно значи знаме. Во македонската вексилолошка терминологија, терминот бајрак претставува најмасовен вид знаме, чијашто должина е поголема од ширината (Нацевски 2013, 26). Во овој текст, зборот бајрак се употребува како архаична форма за знаме, без разлика на обликот на платното.

Знамето во „примитивното“ општество, примарно има ритуална функција; тоа е свето и претставува канал преку којшто е присутен изворот на силата, било тоа да се предците, боговите или природата. Знамето ги пренесува своите магиски сили на групата, а подоцна на сите кои живеат на една територија (Smith 1968, 97, 95).

Вексилологијата се занимава со проучување на знамињата како социолошки феномен, околностите под коишто некое знаме се појавило и се користело, како и начинот на којшто одредени социјални групи се идентификуваат со знаме (Smith 2009, 41). Вексилографијата се занимава со проучување на дизајнот на знамињата, како и создавањето знамиња (Spain 2017).

Знамињата може да се користат за да пренесат порака, а можат да бидат и значајни симболи на национална гордост (Гижаровски 2010, 9). Знамето има четири основни функции и примени, и може да се употреби како: украс, сигнал, реликвија и симбол (Heimer 2013, 55).

**Знамето како украс** е декорација на даден простор со знамиња, како на пример, украсување за настани, забави и сл. Дури и да станува збор за државни знамиња, тие некогаш можат да служат само како декорација, како на пример, знамиња пред хотел. Тука ќе разгледаме два типа знамиња:

**Знаме како реликвија** – овие знамиња истакнуваат некаква акција, комуникација, којашто примарно не е насочена кон други луѓе туку кон божеството. Од овој тип се процесните

A flag is a piece of flexible material attached on one side so that it can be flown in the wind and serves as a sign or decoration (Znamierowski 1999, 24). The word for flag in Macedonian, *zname*, comes from the Old Slavic word *znameni*, which could be translated as “mark” (Јоновски 2019, 23). The term *bayrak* comes from the Ottoman-Turkish word *bayarak* (بقاریب), which simply means “flag”. In Macedonian vexillological terminology, *bayrak* denotes the most common type of flag, one whose length is greater than its width (Nacevski 2013, 26). In this article the word *bayrak* is used as an archaic form of the word for flag, regardless of its shape.

The flag in “primitive” society primarily has a ritual function; it is sacred and is a channel through which the source of power is present, be it ancestors, gods, or nature. The flag transmits its magical powers to the group and later to all who live in one territory (Smith 1968, 97, 95).

Vexillology deals with the study of flags as a sociological phenomenon, the circumstances under which a flag appeared and was used, and the way in which certain social groups identify with a flag (Smith 2009, 41). Vexillography deals with the study of flag design as well as flag creation (Spain 2017).

Flags can be used to convey a message and can be important symbols of national pride (Gizarovski 2010, 9). The flag has four basic functions and applications; it can be used as a decoration, signal, relic, or symbol (Heimer 2013, 55). The flag as an ornament is the decoration of a given space with flags, such as decorating for events, parties, etc. Even state flags can sometimes be used merely as decoration, such as flags in front of a hotel. Here we look at two types of flags:

**The flag as a relic** – these flags indicate some kind of action or communication which is primarily aimed not at other people, but at the deity. Of this type are procession and ritual flags, which also include wedding flags.

**The flag as a symbol** – these flags contain an emotional element that accompanies the symbolism of identity. Thus the value of the flag exceeds its material value, as a result the flag itself acquires a certain sacredness. The flag as an identity symbol identifies the owner,

и ритуалните знамиња во коишто спаѓаат и свадбарските знамиња.

**Знамето како симбол** – овие знамиња содржат емоционален елемент што ја придружува симболиката на идентитет. Со тоа, вредноста на знамето ја надминува неговата материјална вредност, како резултат на што, самото знаме добива извесна сакралност.

Знамето како идентитетски симбол укажува на идентитетот на сопственикот, со што се означува неговата: присутност, функција, позиција или имот. Сопственикот може да биде поединец, колектив или група.

Знамето е симбол на единството и идентитетот на дадена група, коешто се користи и за нејзино сплотување. Тоа е симбол на групен идентитет и авторитет, симболични претстави за заеднички вредности и континуитетот на постоењето, што овозможува координација на делување, колективно сеќавање, традиција и историја (Hałas 2002, 7). Преку знамето, поединецот се идентификува како дел од група, меѓу оние од групата, но и за другите – надвор од групата.

Знамето често има повеќе од една улога, но сепак една е примарна. Така, употребата на државното (или поранешно државно) знаме може да биде во примарно реликвијална функција – кога се користи како свадбарски бајрак или пак, поставено на покрив при градење куќа (Јоновски 2015, 223) (сл. 1).

По својата намена, знамињата можат да се поделат на неколку категории: лични, ритуални, институционални, знамиња на функција, воени, поморски, територијални и државни/национални.

## РИТУАЛНИ СВАДБАРСКИ ЗНАМИЊА

Примарната улога на ритуалното свадбарско знаме е дел од свадбарската церемонија, на коешто му се обрнува посебно внимание преку обредот на неговото украсување. Во книгата Етнографија на Македонците, во статијата „Обичаи околу раѓање, свадба и умирачка“ се споменува бајрактар неколкупати, но воопшто не спомнува знаме (Наумова 1996, 212). За жал, оваа тема е мошне слабо покриена.



Сл./Fig. 1

indicating his presence, function, position, property. The owner can be an individual, a collective, or a group. The flag is a symbol of the unity and identity of a given group; it is also used to unite the group. It is a symbol of group identity and authority, a symbolic representation of common values and continuity of existence, enabling coordination of action, collective memory, tradition, and history (Hałas 2002, 7). Through the flag, the individual is identified as part of a group by those in the group, but also by others outside the group.

The flag often has more than one function, although one is usually primary. Thus, the state (or former state) flag can be used primarily in a religious role—when used as a wedding flag or when placing it on the roof when building a house (Jonovski 2015, 223) (Fig. 1).

According to their purpose, flags can be divided into several categories: personal, ritual, institutional, functional flags, military, naval, territorial, and state/national.

## RITUAL WEDDING FLAGS

The primary role of the ritual wedding flag is to play a part in the wedding ceremony, drawing special attention through the rite of decorating it. Unfortunately, this topic is very poorly researched. In *Ethnography of the Macedonians*, the article “Customs around birth, wedding and dying” mentions the *bayraktar* (flag bearer) several times, but does not mention the flag at all (Наумова 1996, 212).

Свадбите најчесто се правеле околу празници, и китењето на бајракот бил дел од целокупната подготовка на невестата, младоженецот, нивните домови поврзани скоро со сите обичаи на свадбата. Тука свадбарските знамиња имаат ритуална функција, поврзана со свадба. Тие не се употребувале како симбол на идентитет на род или територија ниту пак на востанички/воени единици.

Во оваа статија ќе ги разгледаме ритуалните знамиња, користени претежно и најверојатно, исклучиво на свадбени ритуали. Ќе разгледаме осум знамиња, три од Музејот на Македонија во Скопје, едно од Музејот од Крушево, едно од приватна збирка, две знамиња од фотографии и едно од цртеж. Исто така и едно модерно знаме, коешто иако е реконструкција на старо свадбарско, претендира да стане знаме за идентификација на една цела група. Знамињата ќе бидат класифицирани и претставени според типот. Познати се фотографии од најмалку уште 6 други вакви знамиња, коишто не се целосно видливи и заслужуваат повеќе простор во друга статија.

Најголема група претставуваат мијачките знамиња, коишто предизвикаа зголемен интерес кон проучувањето и повторното афирмирање на народните знамиња.

## МИЈАЦИ

Мијациите ја населуваат долината на реката Радика во Западна Македонија, област којашто се нарекува Река (Македонија 1945, 173). Таа се дели на: Горна, Долна Река, и Мала Река (Трайчев 1941, 3), според реката Мала Река, од којашто и целиот регион го добива своето име (Смиљанић 1925, 7). Денес, поголемиот дел е во составот на општината Маврово - Ростуше, а помали делови припаѓаат на општините Гостивар и Дебар.

Во Отоманската Империја, областа Река имала статус на нахија во состав на Дебарската каза на Охридскиот санџак (Поповски 2009). Населението било во дрвенциска служба – чување делови од патишта во близина на нивните населби. Иако таа служба претежно ја вршеле христијани, тие имале загарантирано право да носат оружје (Тодоровски 1970,47).

Покрај селата: Галичник, Лазарополе, Тресонче, Гари, Осој, Росоки, Селце и Сушица,

Weddings were usually held around the holidays and the decoration of the flag was part of the overall preparation of the bride, the groom, and their homes, and is associated with almost all the customs of the wedding. In this case, the wedding flags had a ritual function related to the wedding, rather than being used as a symbol of identity of a tribe or territory, or as an insurgent / military unit flag.

In this article we will examine these ritual flags, used mostly (or most likely exclusively) for weddings. We will examine eight flags: three from the Museum of Macedonia in Skopje, one from the museum in Krushevo, one from a private collection, as well as two flags from photographs and one from a drawing. We will also consider a modern flag which, although it is a reconstruction of an old wedding flag, aspires to become a flag to identify an entire group. The flags will be classified and presented by type. (At least six other such flags are known in photos, but they are not fully visible and deserve more space in another article.)

The largest group is the Mijak flags, which have recently aroused increased interest in the study and re-affirmation of folk flags and their use.

## МИЈАКС

The Mijaks are a sub-group of ethnic Macedonians inhabiting the valley of the river Radika in western Macedonia, an area called Reka (Македонија 1945, 173). It is divided into Gorna, Dolna Reka, and Mala Reka (Трайчев 1941, 3), and the river Mala Reka gives the entire region its name (Смиљанић 1925, 7). Today, most of the region is part of the municipality of Mavrovo-Rostushe and smaller parts belong to the municipalities of Gostivar and Debar.

Under the Ottoman Empire, the Reka area had the status of a *nahiye* (administrative entity) within the Debar *kaza* (district) of the Ohrid *Sanjak* (territory) (Поповски 2009). The population was in the service of the *dervendji*—guarding parts of the roads near their settlements. Although that service was mostly performed by Christians, they were guaranteed the right to bear arms (Тодоровски 1970,47).

(Сл. 2) познати како типично „чисти“ мијачки населби (Мијаци 1929, 754), постојат и така наречените мијачки енклави, коишто се далеку од реканската област. Тука спаѓаат: Ехловец во Кичевско, Ореше и Папрадиште во областа Азот, Смилево и мијачко маало во градот Крушево (Матковски 1992, 290).



Сл./Fig. 2

Во патописот на Василије Бркиќ од 1771 година, ова население го опишува како „рекалии“ (Матковски 1991, 836–839), а терминот Мијак во еден западноевропски извор, за првпат го среќаваме во патописот на Јохан Хан од 1858 година. Хан забележувајќи го старото население во градот Крушево, го користи и терминот мијакиди (Матковски 1992, 290). Под називот мијакиди, веројатно подразбира Мијаци.

Според Марко Глигоров, Мијациите го добиле името по честото перење, чистење и миење (Григоровъ 1907, 204). Арсени Алексиев вели дека името Мијаци произлегува од личното именување „мие – ние“, што било својствено за Мијациите и нивниот народен говор, но и надолжува дека името Мијак произлегува од упорноста на Мијакот да не се согласува со општите работи кога одговарал „ниест – миџици“ – Мијаци (Алексиев 1914, 40).

Населението во Река станува интересно за етнологи, лингвисти – слависти и историчари од соседните балкански народи, од средината на XIX и 40-тите години од XX век. Најзначајни истражувачи кои пишувале за Мијациите се: Јастребов, Дринов, Томиќ, Цвијик, К’нчов, Селишчев, Смилјаниќ, Трајчев, Алексиев и Григоров.

Од македонските преродбеници, Ѓорѓија Пулевски (во 1892) прв се обидел да го проучува минатото и животот на Мијациите. Тој забележува: „Од профицинцијал македонски месност се произведет: Мияци кусо речено, а македонци продолжено речено“ (Пулевски 2003, 911). Потоа

Besides the villages of Galichnik, Lazaropole, Tresonche, Gari, Osoj, Rosoki, Selce, and Sushica (Fig. 2), as typically “pure” Mijak settlements (Мијаци 1929, 754), there are also so-called Mijak enclaves far from the Reka area. These include Ehlovec in Kichevo, Oreshe and Papradishte in the area of Azot, Smilevo, and the Mijak neighborhood

in the city of Krushevo (Матковски 1992, 290).

This population is described as *rekalii* in the 1771 travelogue of Vasilije Brkic (Матковски 1991, 836–839); we find the term “Mijak” first appears in a Western European source in the 1858 Johan Hahn travelogue. Hahn, noting the old population in the city of Krushevo, also uses the term *mijakidi* (Матковски 1992, 290), probably meaning “Mijaks”.

Marko Gligorov believed the Mijaks’ name derived from their frequent washing and cleaning (*mije* means “washing”) (Григоровъ 1907, 204). Arseni Aleksiev writes that “Mijaks” derives from the first person plural pronoun *mije* (“we”) which was characteristic of the Mijaks and their vernacular but also adds that the name Mijak stems from the insistence of Mijak to disagree with things in general, answering “*Niest – mieci*” – Mijaci (Алексиев 1914, 40).

The population of Reka interested ethnologists, Slavic linguists, and historians from the neighboring Balkan peoples from the mid-19th century to the 1940s. The most important researchers to write about the Mijaks were Jastrebov, Drinov, Tomic, Cvijic, Kanchov, Selishchev, Smiljanic, Trajchev, Aleksiev, and Grigorov.

Among the Macedonian revivalists, Gjorgjija Pulevski was the first to study the past and life of the Mijaks. He noted in 1892: “From Macedonian locality are called: Mijaks in short, and Macedonians in a long way” (Пулевски 2003, 911). Panajot Gjinovski followed with in

се надоврзува Панајот Ѓиновски во своите обемни етнографски белешки за Мијаците (Спорникъ Панајота 1899, 115 – 250). Васил Икономов, во своите дела дава низа податоци, пред сè преку собраните народни песни од малореканскиот крај за свадбените и верските обреди кај Мијаците, христијани (Икономов 1893) (Сл. 3). Името Мијаци го среќаваме и на картата од Димитрија Чуповски, издадена во „Македонски глас“, 1913 година. Исаија Радев Мажоски, во својата автобиографија од 1922 година пишува за мијачки знамиња (Мажовски 1922, 18 – 19).

## МИЈАЧКИ ЗНАМИЊА

Мажоски најпрво забележува, немајќи цврсти податоци, во својата историско-хронолошка празнина: „по падот на Македонија под римска власт, Рим дозволува на дел од западните македонски Словени да ги користат нивните дотогаш воени знамиња само на свадби. Мажоски понатаму во делот за знамињата на овие Словени дополнува и притоа ги опишува „висината на дрвото била 2 метра, а дебелината – 4 до 5 см... должината на платното – 1,5 метар, а ширината – 1 метар... Знамињата имале црвена боја на рабовите и внатрешноста била бела... Знаците – симболи на различните знамиња биле: мечка, лав, полумесечина и рака. Тие знамиња сè уште постојат во Македонија, но денес се зачувани само во дебарскиот крај и коишто со старите обичаи се користат на свадби. Се користат во селата: Галичник, Лазарополе, Тресонче, Гари, Осој, Јанче, Велебрдо, Битуше, Косоврасти и Мелничани“ (Ibid.). Мажовски наведува дека слични знамиња до пред 100 години имало и во други краеве од Македонија, пред сè во Костурско, но биле уништени од османлиските власти. Понатаму, Мажоски го опишува обичајот за време на свадбата кај Мијаците, кога се истакнува знамето како и песна којашто се изведувала за време на овој обичај.

Друг кој спомнува мијачко знаме е етнологот Смиљаниќ, кој неколкупати пишува за Мијаците, а барем двапати се навраќа на мијачкото знаме. Најнапред пишува дека Мијаците после косовската битка се населуваат во реканскиот крај, и дека крстатиот бајрак што

his extensive ethnographic notes on the Mijaks (Спорникъ Панајота 1899, 115–250). In his works, Vasil Ikonov gave a series of data, primarily through the collected folk songs from the Malorekan region, about the wedding and religious rites of the Christian Mijaks (Икономов 1893) (Fig. 3). The name “Mijaks” also appears on the map by Dimitrija Cupovski published in *Makedonski Glas (Macedonian Voice)*, in 1913. Isaija Radev Mazhovski wrote about Mijak flags in his 1922 autobiography (Мажовски 1922, 18–19).

## МИЈАК FLAGS

Mazhovski noted, without solid data supporting his historical-chronological gap, “after the fall of Macedonia under Roman rule, Rome allowed some of the western Macedonian Slavs to use their hitherto military flags only at weddings.” Mazhovski further described them as “the height of the pole was 2 meters and the thickness 4 to 5 cm ... the length of the fabric was 1.5 meter and the width was 1 meter. ... The flags were red on the edges and the inside was white ... The symbols of the different flags were bear, lion, crescent, and hand. Those flags still exist in Macedonia, but today they are preserved only in the Debar area and with the old customs used at weddings. They are used in the villages Galichnik, Lazaropole, Tresonche, Gari, Osoj, Jance, Velebrdo, Bituse, Kosovrasti, and Melnichani.” (Ibid.) Mazhovski stated that until 100 years ago, there were similar flags in other parts of Macedonia, especially in the Kostur area, but they were destroyed by Ottoman authorities. Furthermore, Mazhovski described the custom of displaying the flag during the wedding of the Mijaks as well as a song that was performed during this custom.

Another who mentioned the Mijak flag is the ethnologist Smiljanic, who wrote about the Mijaks several times, and the Mijak flag at least three times. First, he wrote that after the battle of Kosovo (1389) the Mijaks settled in the Reka region, and that the “cross flag” they use is actually a Kosovo flag, which became a public symbol for the Mijaks (Смиљаниќ 1921, 230). He then describes a time when the Mijaks

го користат е всушност косовски бајрак, којшто станал јавен знак за Мијаците (Смиљаниќ 1921, 230). Потоа дава временска рамка, од кога Мијаците слободно, во рамките на Отоманската Империја, добиле право слободно да го користат своето знаме. Во објаснувањето, тој зборува за еден крстат бајрак, за којшто право добиле да го користат по 1689 година. Мијаците добиваат право „својот крстат бајрак да го развиваат, затоа што останаа верни...“ на султанот во борбите против Пиколомини. Авторот во ова свое дело и во сите други подоцнежни дела не го наведува изворот за ова добиено право, но и за единствениот бајрак на Мијаците. Смиљаниќ додава дека „ниту им е забранет црвено-белосиниот бајрак со крстот на врвот на копјето“, при што бајракот е опишан како тробојка со крст на врвот од копјето (Smiljanić 1924, 73). На друго место пак, Смиљаниќ опишува поинакво знаме коешто горе и долу има црвена, а во средината – бела боја. Во центарот има круг како сонце и околу него се гледа стариот двоглав орел, лав, куче, вооружен коњаник и така натаму. Во аглите има крстови, некаде полумесечина. На врвот на копјето има убав крст без Христовото распнување, нашаран со резби и обложен со златна боја (Смиљаниќ 1925, 36). Петровиќ пак пишува дека во мијачкиот крај пред ослободувањето од Турците, се користел црвен бајрак со бел крст, а сега како свадбен бајрак се користи државното знаме (црвено-бело-сино) (Петровиќ 1931, 92). Не е познато дали Смиљаниќ мислел на државното знаме или таков бајрак, сосема различен од сите други познати мијачки знамиња, некогаш постоел меѓу Мијаците или некој мијачки род.

Во книгата на Георги Трајчев „За Мијаците“ од 1941 година, сретнуваме црно-бел цртеж и опис на свадбарско знаме од малореканскиот крај. Тој пишува дека знамето се користело исклучиво за свадби, и тоа во куќата на младоженецот. Свадбарски знамиња имало само во поугледните куќи, но тие ги позајмувале за свадба на други

were allowed to use their flag freely within the Ottoman Empire. In his explanation he talks about a cross flag, which they gained the right to use after 1689, “because they remained faithful...” to the sultan in the battles against Piccolomini. Smiljanic, in this work and in all later works, does not cite the source for this dispensation or for the single flag of all the Mijaks. Smiljanic adds that “the red-white-blue flag with the cross on the top of the staff is not forbidden either” (Smiljanić 1924, 73). Elsewhere, Smiljanic described a different flag that is red above and below, and white in the middle. In the center is a circle like the sun and around it can be seen the old double-headed eagle, a lion, a dog, an armed horseman, and so on. There are crosses in the corners and somewhere a crescent. Atop the staff is a beautiful cross without the crucifixion of Christ, decorated with carvings and clad in gold (Смиљаниќ 1925, 36). Petrovic wrote that before the liberation from the Turks, a red flag with a white cross was used in the Mijak area, and now the state flag (red-white-blue) is used as a wedding flag (Петровиќ 1931, 92). It is not known whether Smiljanic meant the state flag (of the Kingdom of Yugoslavia), or that such a flag, which is quite different from all other known Mijak flags, once existed among the Mijaks or some Mijak family.

In Georgi Trajchev’s 1941 book *About the Mijaks* is a black-and-white drawing and description of a wedding flag from the Mala Reka region. He writes that the flag was used exclusively for weddings in the groom’s house. Wedding flags existed only in more prestigious houses, but people would lend them for weddings to other homes that did not have their own (Trajchev 1941, 94–95).

Trajchev, in the chapter “Mijak Flag”, actually responds to an article by a Colonel St. Stamatov in the magazine *Mir* about how the lion (i.e., the coat of arms with a lion) found itself on the Bulgarian flag. Stamatov claimed that the Mijak flag with



Сл./Fig. 3

домови кои немале свое (Трајчев 1941, 94 – 95).

Трајчев, со поглавјето „Мијачко знаме“, всушност реагира на напис од извесен полковник Ст. Стаматов во списание „Мир“, кој пишува за тоа како лавот (грб со лав) се нашол на бугарското знаме. Притоа, Стаматов тврдел дека мијачкото знаме со лав е исто со бугарското знаме, коешто во Дебарско се чува уште од пред падот на Бугарија под Османлиите, 1395 година. Следејќи ја таа логика, дека симболите на ова знаме треба да бидат нечии државни, за другите симболи, Трајчев дава објаснување дека

ги симболизираат и: владеењето на Византија и Србија (орелот), Албанија (змејот) и Турција (полумесечината со ѕвезда) (Трајчев 1941, 95). Ваквото објаснување заборава дека станува збор за ритуално свадбарско знаме, туку му дава хронографски особини со државни елементи на претходни окупатори и „администратори“. Во науката не е познато такво знаме коешто ги прикажува сите окупатори во последните 10 века, а сепак да биде идентитетско знаме на дадена група.

Бидејќи не е дадена фотографија од знамето туку цртеж, се поставува прашање дали навистина Трајчев нацртал реално знаме што го гледал пред себе или пак, направил реконструкција којашто делумно се базира на други описи, а делумно на тоа како би требало да изгледа тоа знаме. Основниот конструкциски концепт е целосно идентичен со фреска од св. Андреј, Матка (сл. 4) (Пиличкова 2013, 61).

Иако другите посведочени мијачки знамиња имаат круг во средината, ниедно нема просфора во средината. Трајчев бил просветен инспектор на Егзархијата во дебарскиот крај, но од неговата евентуална средба со мијачко знаме до излегување на книгата, веројатно поминале повеќе од 20 години.

Знамето на цртежот е правоаголно на бела основа во сооднос 7:5, од коприна или друг материјал, долго околу 1 м (сл. 5). Од фотографијата се гледа дека на платното се

a lion is the same as the Bulgarian flag which has been kept in the Debar area since the fall of Bulgaria to the Ottomans in 1395. Following the belief that each symbol on this flag should be someone's state symbol, Trajchev explains that the other charges symbolize the rule of Byzantium and Serbia (eagle), Albania (dragon), and Turkey (crescent with a star). Such an explanation forgets that it is a ritual wedding flag, instead giving it chronographic features with state elements of previous occupiers and "administrators". Vexillology knows no flag that represents all occupiers over ten centuries and yet



Сл./Fig. 4

is the identity flag of a given group!

Since it is a drawing, not a photograph, the question arises whether Trajchev really drew an actual flag he'd seen, or reconstructed it based on other descriptions and what he thought that flag should look like. The basic construction concept is identical to the fresco of St. Andrej, Matka (Fig. 4) (Пиличкова 2013, 61).

Although the other Mijak flags have a circle in the middle, there is no *prosphora*—the bread used in communion in the Orthodox Church—depicted in the center of this one. Trajchev was an educational inspector of the Bulgarian Exarchate in the Debar area, but probably more than 20 years had passed between his encounter with the Mijak flag and the publication of his book.

The flag in the drawing is a white rectangle in a 7:5 ratio, made of silk or other material, about 1 m long (Fig. 5).

The drawing shows that three colors were used on the fabric. The field is white, while the details are in two other colors, which here we will call light and dark. The flag is bordered with light-dark triangles, with 10 dark and 11 light triangles on the upper and lower sides of the frame, and 8 dark and 9 light triangles on the hoist and fly sides, with two light triangles touching the corners.

The dark triangles are turned outward and the light ones inward. There are pendants on the fly corners. In the middle of the flag is a



употребени три бои. Основата е бела боја, додека деталите се во други две бои коишто тука ќе ги нарекуваме светла и темна. Знамето е обработено со светло-темни триаголници, при што на горната и долната страна во рамката има по 10 темни и 11 светли траголници, а на прикремената и слободната страна по 8 темни и 9 светли, при што на аглите се допираат два светли триаголници.

Темните триаголници се свртени кон надвор, а светлите кон внатре. На слободните агли има висулци.

Во средината на знамето е претставен круг со боја на платното, со раб по 21 триаголник и тоа, светли – свртени од центарот и темни – свртени кон центарот и со светол безантски крст во средината (безант – златник; овој крст е исечен од круг и на средината повторно има круг). Меѓу краците се наоѓаат текстовите ИС ХС НИ КА (Исус Христос победник) со темна боја. Ова го претставува „агнецот“ централниот дел од просфората – лебот што се користи во причеста во православната црква. Во четирите агли стојат мали фигури во темна боја, коишто гледаат кон центарот на знамето. На прикремената страна горе е змеј, долу е двоглав орел без крилја, што на градите има крст со четири огнила, додека на слободната страна горе – лав (или волк), долу полумесечина, со роговите нагоре, со ѕвезда. На врвот на копјето коешто е обоено светло-темен превез (накосо), има лилјанест крст со безант. Ова знаме не е сочувано (Филипова 2005, 2).

Знаме со дизајн како реконструкција од Трајчев, се појавува развено во 1995 година, во дворот на црквата Св. Петар и Павле на Петровен во Тресонче, на одбележувањето на 150-годишнината од изградбата на црквата. За него ќе стане збор подолу.

Покрај ова најпознато знаме има други мијачки знамиња, коишто имаат некои аналогии, но и разлики, доволно да можат да се класифицираат како

white circle, edged by 42 triangles, alternating light turned from the center and dark facing the center, with a bright bezant cross in the middle (a bezant is a gold coin, this one has a cross cut from a circle and the center has another circle). In the four areas between the arms is the text ИС ХС НИ КА (Jesus Christ the Conqueror) in the dark color. This represents the “lamb”, the central part of the *prosphora*. In the four corners are small dark-colored figures facing the center of the flag. On the hoist side is a dragon (above) and a double-headed eagle without wings, with a cross with four furisons (fire steels) on its chest (below), on the fly side is a lion or wolf (above) and a crescent, with horns upward, with a star (below). Atop the staff, which is painted a light-dark (per bend), is a lily cross with a bezant. This flag has not survived (Filipova 2005, 2).

A flag of this design as reconstructed by Trajchev flew in the yard of the church of St. Peter and Paul on Petroven (St. Peter’s Day) in Tresonche on the occasion of the 150th anniversary of the construction of the church in 1995. This flag will be discussed later.

In addition to this most famous flag, other Mijak flags exist, with some similarities but also enough differences to classify them as another type. Two are held in the Museum of Macedonia in Skopje and one is kept by the Pandilov family in Australia. All are made of white fabric and have a circular element in the middle, surrounded by other elements along the sides and diagonals.

The first flag from the Museum of Macedonia is of the gonfanon type with three streamers (tails) (Fig. 6). The central field is a square of white fabric, lined with a red stripe on the three free edges. On the top and bottom edges is a horizontal black stripe embroidered with a small red cross. The red and black stripes,



Сл./Fig. 5

друг тип. Познати се две знамиња во Музејот на Македонија во Скопје, и едно што се чува кај Пандиловци. Сите се изработени од бело платно и се со кружен елемент во средината, околу којшто се наоѓаат други елементи по страните и дијагоналите.

Првото знаме од Музејот на Македонија е од типот хоругва со три пламеници (сл. 6). Основата е квадратно бело платно, коешто на трите слободни рабови е обрабено со црвено. Горе и долу има хоризонтална црна лента со извезен по еден мал црвен крст. Црвената и црната лента се со иста ширина од 1/8 од ширината на основното поле, коишто продолжуваат во горниот и долниот пламенец, додека централниот е црн. Во средината има розета од 19 парчиња разнобојно платно во три бои, наизменично поставени радијално: бела, црна и црвена. Околу розетата, горе, долу, лево и десно се поставени црни рамни (каде што вертикалниот крак е подолг од хоризонталниот, којшто пак се наоѓа на средина на вертикалниот) крстови, а на дијагоналите се поставени полумесечина и ѕвезда, каде што краците на месечината се свртени кон центарот на кругот. Во средината на крстовите и петокраките ѕвезди има црвена точка. Ракавот на знамето е поделен на 1/8 бела најгоре и најдолу и црно-бело-црно по 1/4 во средината.

Знамето што се чува кај Пандиловци во Австралија е од истиот тип (сл. 7). Тоа е изработено од бело платно со размер 10x8, коешто на сите четири страни е обрабено со црвено платно со ширина 1/8. Знамето е со димензии 1,30 x 0,70 м.

Во средината има розета од 8 одвоени парчиња, од коишто централните се изработени од дизајнирано жолто-бело платно, а дијагоналните од црвено и светло сино платно. Во центарот се наоѓа друга мала розета од темно платно. Од темното платно се изработени и апликациите во четирите агли на знамето: во аглите на слободниот дел се два коњаника во пресрет, а во копјениот дел горе, мотив што повторно потсетува на цвет



Сл./Fig. 6

each 1/8 the width of the central field, continue into the upper and lower streamer; the central streamer is black. In the middle is a rosette of 19 pieces of colorful fabric in three colors—white, black, and red—alternating radially. Around the rosette, at top and bottom and left and right are black “flat crosses” (where the vertical arm is longer than the horizontal, which is in the middle of the vertical), and at the four diagonals are a crescent and a five-pointed star, with the horns of the moon turned toward the center of the circle. A red dot is in the middle of the crosses and the stars. The sleeve of the flag is 1/8 the width of the field and divided into five alternating sections of white and black.

The flag owned by the Pandilov family in Australia is of the same type (Fig. 7). It is made of white fabric in a 10:8 ratio, bordered on all four sides with red stripe 1/8 of the flag’s width. The flag is 130 x 70 cm.

In the middle is a rosette of eight separate segments, the four central ones are made of patterned yellow-white fabric, and the diagonal ones are made of alternating red and light blue fabric. In the center is another small rosette of dark cloth. Small images in dark fabric appear in the four corners of the flag: in the corners of the free part are two horsemen *combatant*, in the



Сл./Fig. 7

или сонце, а во долниот агол, апликацијата може да се протолкува како месечина и ѕвезда. Знамето завршува со три одвоени бели пламенци. Ракавот е бел.

Второто знаме од Музејот на Македонија е хоругва што завршува со 5 пламеника, крајните и средниот се црвени, а останатите се бели (сл. 8). Во основа е бело квадратно платно, обрабено црвено. Левата и десната петтина се изработени од црвено платно на коешто е



Сл./Fig. 8

аплициран по еден бел крст. Во централниот дел има голем круг, изработен од дезенирано платно со црвени и розеви пруги, поставени по левата дијагонала, со бел кружен центар во којшто има 4 празни листови, поставени по дијагонала. Во слободните рабови на знамето има црни престави на животно, слично на волк, што гони помало животно, веројатно јагне, а во прикрените агли има човечки фигури. Ракавот е од сосема друго платно и со сосема различен дизајн, којшто не е дел од дизајнот на знамето.

Зачувани се фотографии од мијачки свадби со уште најмалку три мијачки знамиња. Бидејќи знамињата се закачени на копје, не е можно да се види целото платно. Поради тоа не се земени во оваа анализа. Но од видливото може со сигурност да се заклучи дека и двете се со централни розети и крстови над/под нив, а третото со крст без розета. Двете со сигурност може да се каже дека се со три пламенци, а за третото не е можно да се утврди од фотографијата.

Освен мијачките знамиња, познати се и други свадбарски знамиња во Македонија. Познато е знамето, донирано на Крушевскиот музеј од семејството Томалевски (сл. 9). Тоа е нецелосно и се сочувани два дела. По аналогија со другите, може да се заклучи дека делот што недостасува најверојатно е симетричен на сочуваниот дел. Станува збор за хоругва со три пламенци.

upper hoist part a motif reminiscent of a flower or the sun, and in the lower hoist corner an image that can be interpreted as the crescent and star. The flag ends with three separate white streamers. The sleeve is white.

The second flag from the Museum of Macedonia is a gonfanon that ends with 5 streamers, the ends and middle are red and the other two white (Fig. 8). It is basically a white square cloth bordered

with red. The left and right fifths are made of red cloth on which a white cross is applied. In the central part is a large circle made of patterned fabric with red and pink stripes placed on the left diagonal, with a white circle in the center on which four blank leaves are placed diagonally. In the free corners of the flag there representations of an animal similar to a wolf chasing a smaller animal, probably a lamb, in black, and in the attached corners are human figures. The sleeve is made of a completely different fabric and with a completely different design, it is probably not part of the original flag.

Photos from Mijak weddings showing at least three more Mijak flags have been preserved. Because the flags are hanging on a staff, it is not possible to see the entire field. They are therefore not considered in this analysis, but from the visible parts it can be concluded with certainty that two also have central rosettes with crosses above and below them, and the third has a cross without a rosette in the center. Two clearly have three streamers while the other's streamers can not be determined from the photo.

Apart from the Mijak flags, there are other wedding flags in Macedonia. One flag was donated to the Krushevo Museum by the Tomalevski family (Fig.9). It is incomplete; two parts are preserved. By analogy with the others,

Централниот дел е од бело платно и на него во центарот има два црвени отпечатока од стапало. Меѓу стапалата има црна стилизирана фигура од човек, а под него и од двете страни има 3 жолти крста. Над страничните крстови има две фигури на ангели. Под стапалата има три зелени крста. Двата крајни дела се црвени и со по 2 жолти и 3 зелени крста. Ова знаме е мошне слично на свадбарско знаме од Барања, Хрватска, опишано од Дарио Бошњак (сл. 10)

(Heimer 2012). Знамето што потекнува од околу 1900 е од истиот тип, истите бои и скоро истите елементи, само без човечката фигура и ангели. Знамиња од овој тип се присутни и на други места низ Барања. Дури и китењето на знамето е исто. Нема одговор на прашањето каква е поврзаноста на знамињата од два региони оддалечени повеќе од 800 км.

Во колекцијата на фотографии од 1932 до 1933 од Јузеф Обрембски од Битово, Порече, денес општина Македонски Брод, има повеќе свадбарски знамиња, од коишто не може целосно да се реконструираат знамињата. Но две вакви знамиња се убаво развеани и може да се проучат (сл. 11) (Obrebski 1932).

Првото е хоругва од три полиња коишто завршуваат во полукружни пламенци. Првото поле е бело, и на него има 5 кружни мотиви коишто формираат крст и под него крст. На второто, веројатно светло сино поле има крст, а над него нешто што наликува на срце. На третото, веројатно црвено поле има бела фигура на ангел – човечка фигура, која наместо раце има крилја. Над ангелот има чаша и кружен мотив, а



Сл./Fig.9

it can be concluded that the missing part is probably mirrored the preserved part. It is a gonfanon with three streamers. The central panel is made of white fabric and there are two red footprints in the center. Between the feet is a black stylized figure of a man and below it on both sides there are three yellow crosses. Above the side crosses are two figures of angels.

There are three green crosses under the feet. The side panel(s) are red with two yellow and three green crosses. This flag is very similar to the wedding flag from Baranja, Croatia, described by Dario Bosnjak (Fig. 10) (Heimer 2012). The flag, which dates from about 1900, is of the same type, with the same colors and nearly the same elements, only without the human figure and angels. Flags of this type are also present elsewhere throughout Baranja. Even the adornment of the flag is the same. The connection between the flags from two regions more than 800 km apart is unknown.

A collection of photographs from 1932–1933 taken by Juzef Obrebski in Bitovo, Poreche (today the municipality of Makedonski Brod), includes images of several wedding flags, from which the flags can not be completely reconstructed. But two such flags are well flown and can be studied (Fig. 11) (Obrebski 1932).

The first is a gonfanon of three vertical panels ending in semicircular streamers. The first panel is white and has 5 circular motifs



Сл./Fig. 10



Сл./Fig. 11

that form a cross, with a cross below it. The second panel is probably a light blue and has a cross, with something resembling a heart above it. The third panel is probably red and has a figure of an angel in white—a human figure with wings instead of arms; above the angel is a cup and a circular motif, and on the sides of the cup are a spear (knife) and a spoon,

од страните на чашата – копје (нож) и лажица, несомнени симболи на причест.

Второто знаме е хоругва, но истакнато на копје, повторно со три полиња. Во првото има ангел и кружен мотив, во второто крст, а веројатно третото го повторува првото поле.

Знаме од поинаков тип е тоа од с. Ранци, Кајларско, што се чува во Музејот на Македонија, подарено од Ангеле Бојаровски од Тетово (сл. 12). Тоа е црвено памучно платно, еднострано извезено со бели и жолти монистра, со димензии 71x65. Во средината има два бели лава во пресрет. Над главите на лавовите има две големи жолти круни. Композицијата е вrameна со бела флорална рамка, каде во аглиите се наоѓаат исти лавови, но со помал размер. Над рацете на двата главни лава стојат буквите „В“ и „А“, а под лавовите пишува 1903.

Токму присуството на лавот и годината 1903 ги навело истражувачите да го оценат ова како илинденско знаме. Знамето од сите страни е опшиено со друга црвена лента од 5 см, на коишто на задните страни има црни алки од конец, за да се закачи на сид.

Бидејќи целата композиција е блиску до работ на левата страна,

unmistakable symbols of communion.

The second flag is gonfanon but raised on a staff, again with three panels. On the first is an angel and a circular motif, on the second a cross, and the third, although obscured, appears to repeats the first.

A flag of a different type, originally from the village of Ranci, Kajljari, is held in the Museum of Macedonia, donated by Angele Bojarovski of Tetovo (Fig. 12).

It is a red cotton fabric embroidered on one side with white and yellow beads, 71 x 65 cm. Two white lions are in the middle. Above the lions' heads are two large yellow crowns. The composition is framed by a white floral frame; in the corners are the same lions, but on a smaller scale. Below the lower paws of the two large lions are the letters "V" and "A", and below the lions are "19" and "03". The flag is edged on all sides with red ribbon 5 cm wide, on the back of which are black loops of thread to hang it on a wall. Since the entire composition is closer to the edge of the left side, it is assumed that the sleeve of the flag was there (Нинчовска 2009, 21–30).



Сл./Fig. 12

се претпоставува дека таму бил ракавот на знамето (Нинчовска 2009, 21 – 30). Но вакви знамиња, според достапните податоци, има и во периодот пред Илинденското востание. Во Националниот историски музеј во Букурешт има едно идентично знаме по композиција и начин на изработка, со таа разлика што годината е 1884, а буквите исто така кирилични: „А“ и „Ж“ (Сл. 13) (Тирон 2016).



Сл./Fig. 13

Затоа сметаме дека тоа најверојатно е обредно (свадбарско) знаме, а не револуционерно знаме.

Денес скоро целосно, улогата на свадбарското знаме ја зазема државното знаме. Но се појавуваат и нови тенденции на употреба на баш свадбарско знаме. Такво едно е употребено на свадба на Никола и Рената во дворот на ресторанот Куќа на Мијаците – под манастирот Св. Јован Бигорски во 2019 година. Освен неколкуте фотографии, нема податоци за знамето (Величествена свадба, 2019). Знамето одговара на типографијата на знамињата од Порече (сл. 14).

## СИМБОЛИКА

Симболите што се употребени на фактичките знамиња (од музеј или од фотографии) се крстот, астрални – розета (сонце) и полумесечина и ѕвезда; антропоморфни – човек, стапало, рака, коњаник, ангел; животни – лав, волк.

Поради постојаната реинтерпретација на симболите со секоја генерација во рамките на еден социо-културен простор, толкувањето на тие симболи секогаш треба да се земе во општествено културниот и историски контекст, доколку е тоа можно, или во што е можно поблизок. Во недостаток на автентична интерпретација на симболите, тука ќе дадеме интерпретации од поширокиот македонски простор.

Крстот е еден од основните симболи, вкрстена хоризонтална и вертикална црта, којшто е користен од скоро сите култури, и во некои свои форми е соларен симбол. Тој во 4 век ста-

The presence of the lion and the year 1903 led researchers to consider it an Ilinden Uprising flag. But according to the available data, such flags existed in the period before the Ilinden Uprising. The National History Museum in Bucharest has an flag identical in composition and construction method, but the year is 1884 and the letters are Cyrillic: “А” and “S” (Fig. 13) (Tiron 2016).

That is why we think that it is probably a ritual (wedding) flag, and not a revolutionary flag.

Today, the state flag almost always serves in the role of the wedding flag. But there are also new trends in the use of the wedding flag. One was used at the 2019 wedding celebration of a couple named Nikola and Renata in the courtyard of the House of the Mijaks restaurant—below the monastery of St. Jovan Bigorski. Apart from a few photos, there is no information about the flag (Величествена свадба 2019). The flag corresponds to the typography of the flags from Poreche (Fig. 14).

## SYMBOLISM

The symbols used on the actual flags (from a museum or photograph) are the cross; the astral—rosette (sun) and the crescent and star; and the anthropomorphic—man, foot, hand, horseman, angel; and animals—lion, wolf.

Due to the constant reinterpretation of the symbols in each generation within a socio-cultural space, the interpretation of those symbols should always be taken in the socio-cultural and historical context, if possible, or as close as possible. In the absence of authentic interpretation of the symbols, here we will give interpretations from the wider Macedonian area.

The cross is one of the basic symbols, a combination of a horizontal and a vertical line, which is used by almost all cultures, and in some of its forms it is a solar symbol. In the 4th century it became a symbol of the redemptive death

нува симбол на откупителната смрт на Исус Христос, и со тоа на христијанството. Неговото сотириолошко значење е празниот крст на воскреснатиот Господ. Тој се користи како реликвиски и магиски симбол којшто штити од зло. Но тој е и идентитетски симбол. Од богатството симболики, тој го поврзува материјалното и духовното (Велковски, 2013, 21). Крстот се јавува во многу форми и облици, но тие најверојатно го немаат идентитетскиот момент како во западниот свет. Најчесто се јавува тенкиот прав крст и безантскиот крст (Јоновски 2012, 28).

Кругот е универзален симбол, богат со значење. Во архаичните општества, кругот е еден од основните симболи на светот – космосот, но и на земјата. Тој е симбол на Сонцето и на небото, на небескиот – соларен циклус и лунарен круг. Апотропејската симболика на кругот е манифестирана и преку кружните објекти и слики – кружните мотиви во најразлични варијанти: круг со централна точка, круг со крст во центарот и розета (Пиличкова 2013, 61).

Полумесечината и ѕвездата е мошне стар симбол. Месечината со своите мени е симбол на промени. Полумесечината, младата или нова месечина, е симбол на нов почеток, нов развој. Нејзиното влијание на земјата е поврзано со земјоделството, и со тоа е симбол на плодноста (Вражиновски 2015, 86). Младата месечина е симбол на девственоста, па така, месечината со ѕвезда е симбол на Богородица. Тој е присутен на илирскиот грб од кованите римски пари. Може да се поврзе и со богомилите кои често ги претставувале на надгробните споменици. Присутен е и на градски грбови, често заедно со сонцето.

Култот за волкот бил тесно поврзан со култот на подземниот свет и со месечината. Тој е насилник, нескротлив, што на крајот од светот ги води душите на мртвите. Тој е олицетворение на демонските сили, но и нивен покорувач (Вражиновски 2015, 128).



Сл./Fig. 14

of Jesus Christ and thus of Christianity. Its soteriological meaning is the empty cross of the risen Lord. It is used as a relic and magic symbol that protects against evil. But it is also an identity symbol. From the wealth of symbolism, it connects the material and the spiritual (Велковски 2013, 21). The cross appears in many forms and shapes, but they probably do not have the identity role as in the western world. The most common on

these flags are the thin straight cross and the Bezan cross (Jonovski 2012, 28).

The circle is a universal symbol rich in meaning. In ancient societies, the circle is one of the basic symbols of the world—the cosmos but also the earth. It is a symbol of the Sun and the sky, of the celestial—the solar and lunar circle. The apotropaic symbolism of the circle is also manifested through circular objects and images—the circular motifs in various variants: a circle with a central point, a circle with a cross in the center, and a rosette (Пиличкова 2013, 61).

The crescent and star is a very old symbol. The moon with its phases is a symbol of change. The crescent (the young or new moon) is a symbol of a new beginning, a new development. Its influence on the country is related to agriculture and thus is a symbol of fertility (Вражиновски 2015, 86). The new moon is a symbol of virginity, so the moon with a star is a symbol of the Mother of God. It appears on the Illyrian coat of arms on Roman coins. It can also be associated with the Bogomil sect, and often represented their members on tombstones. It is also present on city coats of arms, often together with the sun.

The cult of the wolf was closely associated with the cult of the underworld and the moon. A violent, untamable being who leads the souls of the dead to the end of the world, he is the embodiment of demonic forces, but also their subjugator. (Вражиновски 2015, 128).

Човечките фигури и делови од човековото тело, стапало или рака, веројатно се симболи на плодност. Ангелите се божјите гласници на земјата, но и заштитници на луѓето.

## ИЗРАБОТКА И КИТЕЊЕ НА ЗНАМИЊАТА

Свадбарските знамиња се истакнувале само за време на големите семејни веселби и тоа секогаш за време на свадбите. Нема податоци дека некогаш се разведујани за време на други прилики, како литии и војни. Знамето на свадбите кај Мијачите има големо значење. Без да се накити бајракот, свадбите не почнувале. При китењето на бајракот се пееле пригодни песни за тој чин. Една од тие обредни свадбарски песни е:

### ИЗРАСЛЕ МИ ЕСЕНИ ЈАСЕНИ

Израсле ми есени јасени.

Не ми биле есени јасени,

тук ми биле до три

побратими:

првиот е терзија во одаја,

вториот е мајстор на кафчија

треќиот е млади кувенџија.

Тој шо беше терзија во одаја,

да сошиет крстата бајрака;

Тој шо беше мајстор на кафчија

да направит сорок на бајракот;

Тој шо беше млади кувенџија

да направит крстот на бајракот (Јстребова 1886, 425).

Преку стиховите на оваа песна, а немајќи позначајни извори, дознаваме дека знамињата биле изработувани од три мајстори кои ги имале усвршено следниве занаети: кавџија, кувенџија и терзија. Терзијата го шиел платното на бајракот. Според досега познатите мијачки семејни бајраци, може да се заклучи дека тие биле изработени од „материјал наречен лен“. Ленот е тежок за изработка, но пред да се започне со негова обработка, треба да стои во вода 21 ден. Според Блажевски, жените од Мијачијата го изработувале – везеле бајракот (Блажевски, 2006). За обработка и за какво било понатамошно аплицирање на елементите на самиот текстилен материјал, единствено способни и квалификувани со мајсторско знаење

Human figures and parts of the human body (e.g., foot or arm) are probably symbols of fertility. Angels are God's messengers on earth but also protectors of humen.

## MAKING AND DECORATING FLAGS

Wedding flags were displayed only during big family celebrations and always during the weddings. There is no record that they were ever flown on other occasions, such as religious services or military events. The wedding flag of the Mijaks has a great significance. Weddings did not start without the flag being “decorated” (arranged). During the decorating of the flag, appropriate songs were sung. One of those ritual wedding songs is:

### MY AUTUMN ASH TREE HAS GROWN

My autumn ash tree has grown.

Those were not autumn ash trees,

Those were three friends:

the first is the tailor in the room,

the second is carpenter,

the third is young goldsmith.

He who was the tailor in the room

to sew the cross *bayrak*;

He who was the carpenter

to make a staff for the flag;

He who was a young goldsmith

to make the cross of the flag. (Јстребова 1886, 425)

Through the verses of this song, and having no other significant sources, we learn that the flags were made by masters in the following three trades: tailor, carpenter, and goldsmith. The tailor sewed the fabric of the flag. According to well-known Mijak family flags, it can be concluded that they were made of “a material called linen”. Linen is difficult to handle, so it should soak in water for 21 days before starting to work with it. According to Blazevski, the women from the Mijak region made and embroidered the flag (Блажевски 2006). For processing and for any further application of the elements of the textile material itself, only the tailors were capable and qualified with a master's knowledge and working tools. Then the carpenter made the staff for the flag, which was painted by turning the



и алати за работа биле само терзиите.

Кафцијата го изработувал копјето – дршката на знамето, којашто била бојадисувана со вртење на боите околу самото дрво. Кафцијата имал за задача да ја одреди должината, големината на јарболот, односно сорокот (со рока, рака – малореќански дијалект).

Кувенцијата ги владеел тајните на изработка на накит и украси од метали, и поради тоа е задолжен да го изработи крстот на врвот од копје, којшто најчесто бил сребрен или пак само друг метал, обложен со сребро.

По китењето на бајракот, по испуканите три куршуми од пушка – три туфеци (знаци), бајракот се поставувал од куќата на младоженецот со пеење пригодна песна и за овој обичај (Мажовски 1922, 19):

Што е врева во јунакови дворови,  
се кренале високи бајраци,  
над широки и високи чардаци,  
дал јунак на војна ќе одит,  
ил се готвит мома да си земат...

Штом бајракот бил накитен и поставен на видно место – на чардакот од куќата на младоженецот, свадбата можела да почне. Свадбарскиот бајрак се кител, односно се украсувал со босилок или друго цвеќе, јаболко и шамивче. За време на свадбата, за знамето бил задолжен бајрактарот. Бајрактарот на коњ одел на чело од свадбената поворка, со бајракот, кога се одело по невестата и кога се одело во црква на венчавање. Обичајот китење на знамето и денес можеме да го видиме за време на културната манифестација Галичка свадба. За време на манифестацијата, денес, семејниот крстат бајрак е заменет со македонското државно знаме.

Мијачките знамиња поради преставата на крст на врвот од јарболот се познати како крстат бајраци. Не секогаш, на самиот бајрак имаме престава на крст (на платното), но на дршката од бајракот на самиот врв, секогаш имаме престава на крст, што е накитен според народните свадбарски верувања.

Свadbите се одржуваа една недела од празник: Петровден, Илинден, Богородица, Преображение, во зависност од селската слава. Два дена пред почеток на свадбата, пред вечерното одење „на вода“, се кити или како што

colors around the wood itself. The task of the carpenter was to determine the length of the staff or the *sorok* (meaning with hand- in Malorekan dialect). The goldsmith knew the secrets of making jewelry and ornaments from metal and because of that he was obliged to make the cross on the tip of the staff, which was usually silver or just another metal coated with silver.

After decorating the flag, and firing three bullets from a rifle—three *tufecs* (signs), the flag was placed in the groom’s house by singing a song appropriate to this custom as well (Мажовски 1922, 19):

What is the noise in the hero’s yards,  
high flags rose, over wide and high verandas,  
whether a hero to war will go,  
or get ready to take a girl ...

As soon as the flag was decorated and placed in a conspicuous place, the wedding could begin on the balcony of the groom’s house. The wedding flag was decorated with basil (or other flowers), an apple, and a handkerchief. The *bayraktar* (flag bearer) was in charge of the flag during the wedding. The *bayraktar* rode on horseback at the head of the wedding procession with the flag, when going for the bride and when going to the church for the wedding. The custom of decorating the flag can still be seen today during the cultural event called the Galichnik Wedding. During the annual event today, the family “cross flag” is replaced with the Macedonian state flag.

The Mijak flags are known as “cross flags” due to the representation of a cross atop the staff. While we do not always see a representation of a cross on the flag itself (on the fabric), a cross always forms the finial of the flagstaff, decorated according to the folk wedding beliefs.

The weddings were held one week before a holiday: St. Peter’s Day, Ilinden (St. Elijah Day), the Mother of God Day, the Transfiguration Day, depending on the village *slava* (holiday). Two days before the beginning of the wedding, before the evening walk “to get water”, the flag is decorated or, as the old saying goes, “the flag is arranged”. The wedding flag is decorated with a cross on top of the staff, flowers, and an apple with four old coins pressed halfway into the apple, so as to be seen. Two days before the wedding,

велеле старите „се реди бајракот“. Свадбеното знаме се украсува со крст на врв од јаболот, цвеќиња и јаболко. Во јаболкото се втиснуваат до половина, за да се гледаат наоколу четири стари пари. Младо девојче „момале“, два дена пред свадбата, кое има живи мајка и татко, заминува од три градини, од три дворови да набере три цвета: трендафил, невен и босилок. Од цвеќињата се прави венец којшто заедно со крстот се врзува на дршката од бајракот. За време на китењето на бајракот се пеат пригодни песни што се придружени од музичка изведба на истите песни, свирени секогаш од зурли и тапани. Наредениот накитен бајрак потоа се поставува на видно место од куќата на младоженецот за да биде виден од сите, по што се фрла „туфек“ – се пука трипати од пушка (Гиневска 2020). За време на целата свадба, за бајракот е задолжен бајрактарот, кој на коњ со бајракот ја предводи секоја свадбена поворка.

### ФЕНОМЕНОТ НА „СЕМИЈАЧКО ЗНАМЕ“

Односот кон символите се гради од секоја генерација која му дава нови значења и степен на важност. Тој однос и значење се создава под влијание на социокономско политичките односи. Во текот на раните 1990 години, Македонија ги правеше првите чекори како независна држава, коишто ги дочека симболички неспремно. Знамето го доби на конкурс што започна дури во 1992 година и коешто мораше да го промени само три години подоцна. Тоа предизвика луѓето да се навратат на „древните“ симболи како симболи на идентитет на група (Јоновски 2019, 31).

Знаме – реконструкција на знамето на Трајчев за првпат е истакнато во 1995 година во Тресонче, на 150 јубилеј на црквата Св. Петар и Павле. Знамето е на бело платно со црвена боја, коешто се промовира како семијачко, како родово идентитетско знаме. Тоа следува од разбирањето на поимот знаме, како паралела со државното знаме, како идентитетски симбол на поширока заедница, потполно заборавајќи ја примарната



Сл./Fig. 15

a young girl, who has a living mother and father, visits three gardens to pick three flowers from three yards: rose, calendula, and basil. A wreath is made from the flowers,

which together with the cross is tied to the staff of the flag. During the decoration of the flag, appropriate songs are sung, accompanied by a musical performance of the same songs, always played on *zurli* and drums. The decorated flag is then placed in a place visible from the groom's house to be seen by everyone, after which a rifle is fired three times (Гиневска 2020). The flag bearer is in charge of the flag throughout the wedding, and leads each wedding procession on horseback with the flag.

### THE “ALL-MIJAKS FLAG” PHENOMENON

Each generation gives the relationship to the symbol new meanings and importance. That relationship and meaning is created under the influence of socio-economic-political relations. During the early 1990s, Macedonia took its first steps as an independent state, for which it was symbolically unprepared. Its national flag was chosen in a 1992 competition, then it had to be changed only three years later. This led people to return to the “ancient” symbols as symbols of group identity (Јоновски 2019, 31).

A reconstruction of the wedding flag drawn by Trajchev was first displayed in 1995 in Tresonche on the 150<sup>th</sup> anniversary of the Church of Sts. Peter and Paul. The flag is red on a white field and has been promoted as an all-Mijaks symbol, as a tribal identity flag. This follows from the understanding of the term “flag” as a parallel with the state flag, as an identity symbol of a wider community, completely forgetting the primary role of a pure wedding flag (Fig. 15).

улога на чисто свадбарско знаме (сл. 15).

По 1995 година, скоро сите населби во Мала Река започнуваат да го истакнуваат ова знаме на селските слави во кругот на нивните цркви. Интересен за следење е и развојот на ова знаме од вексилотографски аспект од неговата појава во 1995 година, и промоција како севековно и сеплеменско мијачко знаме. Од првичната појава, ова знаме е изменето во три аспекта (сл. 16).

Првата промена е во однос на обескрилениот двоглав орел, чијашто внатрешност првично е прикажана со крст во којшто се видливи четири огнила. Внатрешноста (крстот и очилата) од двоглавиот орел е пополнета со црвена боја. Символот на крст со четири огнила во современ контекст се восприема како чисто српски национален симбол. Втората промена е во однос на додавањето трета боја, покрај белата основна и црвената – жолтата, за пополнување на некои бели елементи во знамето. Вметнувањето на жолтата боја е доближување на семијачкото знаме до националните бои од државното знаме на Македонија. Ова знаме како единствен мијачки симбол е претставен во 1995 година, но никако пред тоа. Веројатно достапноста на книгата на Трајчев го прави ова знаме популарно. Но втората редакција од знамето на Трајчев не треба да се нарече и мијачко колективно знаме, бидејќи Мијаци на нивната територија веќе нема. Или пак е само обично знаме коешто се вее на дел од една општина, каде што Мијациите живееле непрекинато до 1970 година.

Во својот опис, Мажоски пишува дека реканските села користеле знамиња (множина) и не споменува крст како симбол на тие знамиња. Крстот како централен симбол не се јавува на поголемиот дел на досега познатите мијачки свадбарски знамиња. Од друга страна, Мажоски наведува неколку за нас интересни симболи, коишто на досегашните знамиња не ги среќаваме, а тоа се мечката и раката како симболи во неговите знамиња.

Трајчев во својот запис не забележува дека претставеното знаме е само едно од многуте семејно-родови знамиња, сочувани до денес. Дали не знаел за други или пак целта му била да го претстави само она знаме на коешто има лав, поради реакцијата кон

After 1995, nearly all the settlements in Mala Reka began to display this flag in the yards of their churches during the village celebrations. The development of this flag and its promotion as an eternal flag of all Mijak tribes is interesting to follow from a vexillographic perspective. Since its initial appearance, this flag has been modified in three respects (Fig. 16).

The first change to the original Trajchev design is in the wingless double-headed eagle, whose



Сл./Fig. 16

interior was originally shown bearing a cross with four fire steels. The inside (cross and firesteels) of the double-headed eagle is filled with red. In the modern context, the symbol of the cross with four fire steels is perceived as a purely Serbian national symbol. The second change adds a third color, yellow, in addition to the basic white and red, to fill in some white elements in the flag. The use of yellow brings the family flag closer to the colors of the state flag of Macedonia. This flag was only introduced as the sole Mijak symbol in 1995, not before. The availability of Trajchev's book probably made this flag popular. But the second version of Trajchev's flag should not be called a Mijak-collective flag because Mijaks are no longer living permanently on their territory. Or it is just an ordinary flag that flies in a part of a municipality where the Mijaks lived continuously until 1970.

In his description, Mazhovski writes that the Reka villages used flags (plural) and does not mention a cross as a symbol on those flags. The cross as a central symbol does not appear on most of the previously known Mijak wedding flags. On the other hand, Mazoski lists some interesting

Стаматов. Овој пропуст и денес се провлекува дури и во науката, што оди во прилог на рedefинирањето на денешното значење на тоа знаме. Спорна е констатацијата и паралелата прикажана од Филипова во однос на староста и единствениот карактер на знамето, коешто го обработува во нејзината статија (Филипова 2005). Споменатите фермани, декрети не спомнуваат знаме, одредени родови или каква забрана за употреба. Ферманите се однесуваат на други права и обврски за населбите од Реканската каза. Ова го среќаваме и кај Филипова, и е преземено од Петар Поповски, кој пак своите гледишта ги базира на постари непотполни автори „во однос на знамињата и проблематиката за таканареченото општо мијачко знаме и паралелата што се прави со историски личности и настани од XV век до денес“ (Поповски 2009; 2018).

Денес се гради мит за историјата, општествените и културолошки карактеристики на Мијаците. Во тоа предничи Поповски (Поповски 2005, Поповски 2006) и Брковски (Брковски 2009). Најчесто се цитрираат изјавите на Трајчев, дека Мијаците се од болјарско аристократско потекло. Одговор на тоа е даден од Мојсо Поповски (Поповски 2018). Во тој мит, семијачки прастар етнички идентитетски симбол игра огромна улога. Таа улога му се припишува на бајракот опишан од Трајчев или неговата втора реконструкција.

## ЗАКЛУЧОК

Свадбарските знамиња се ритуални знамиња, со првенствена улога за комуникација со божественото, но и со другите учесници во ритуалот. Тие се обично семејни, родови, но не се користат како средство на идентификација, затоа што не се употребуваат за таква пригода. По Првата светска војна, полска нивната улога ја зазема државното знаме, особено по Втората светска војна. Има записи и фотографии за употреба на такви знамиња низ цела Македонија, но во очите на јавноста највеќе се мијачките знамиња, коишто стануваат популарни во текот на 1990-тите. Но такви знамиња имаме од Крушево и од Порече. Во овој текст се обидовме да ги разгледаме од вексилолошки и вексилографски аспект, при

symbols, the bear and the hand, which we do not find on the previous flags.

Trajchev did not mention that the flag he presented was just one of many family/tribe flags preserved to this day. Did he not know about others, or was his goal to present only the flag bearing a lion, in response to Stamatov? The conclusion and the parallel presented by Filipova regarding the age and the unique character of the flag that she describes in her article are disputable (Filipova 2005). The *fermans* (decrees) she describes do not mention a flag, a certain tribe, or any prohibition of use. The decrees refer to other rights and obligations for the settlements of the Reka area. This is also found in Filipova and is supported by Petar Popovski, who in turn bases his views on older incomplete works “in relation to the flags and the problem of the so-called all-Mijak flag and the parallel made with historical figures and events from the 15th century to today” (Поповски 2009; 2018).

Today Popovski (Поповски 2005, Поповски 2006), and Brkovski (Брковски 2009) are leading an effort to construct a myth about the history, social, and cultural characteristics of the Mijaks. Trajchev’s statements that the Mijaks are of boyar-aristocratic origin are quoted most often, drawing a response from Mojsa Popovski (Поповски 2018). In that myth, an all-Mijaks ethnic identity symbol plays a huge role. That role is attributed to the flag described by Trajchev or its second reconstruction.

## CONCLUSION

Wedding flags are ritual flags, with the primary role of communicating with the divine, but also with other participants in the ritual. They are usually used by a specific group, but are not used as a means of identification because they are only used for special occasions. After the First World War, the national flag slowly took over their role, more so after the Second World War. There are records and photos of the use of such flags throughout Macedonia, but in the eyes of the public they are mostly the Mijak flags that became popular during the 1990s. But we also see such flags in Krushevo and Poreche. In this article we have attempted to examine them from a vexillological and vexillographic aspect,

што беа типизирани според содржината и според формата на платното. Во последната деценија на 20 век, постои тенденција на давање друга димензија на свадбарските бајраци, идентитетска, што се гледа во феноменот на „семијачки“ бајрак, имено претставување на еден семеен бајрак за знаме на сите Мијаци, концепт непознат за времето кога свадбарските знамиња се користеле активно. ■

typifying them according to their content and the shape of the fabric. In the last decade of the 20th century there is a tendency to give another dimension to the wedding flags, identity, which is seen in the phenomenon of “family” flag, namely the representation of a family flag for all Mijaks, a concept foreign to the time when wedding flags actively were used. ■

#### СЛИКИ • FIGURES

1. Свадба во Струмица, 22-10-2017/ Wedding in Strumica. (Art Production Strumica)
2. Од Zoupan (разговор · придонеси); map by Sting (разговор · придонеси) and NordNordWest (разговор · придонеси) — File:North Macedonia relief location map.jpg, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=39847697>.
3. Невестинска носија од Лазарополе/ Wedding dress from Lazaropole (<http://lazaropolee.blogspot.com/2009/03/lazaropole.html?m=1>, [http://lazaropolee.blogspot.com/2009/03/lazaropole\\_12.html?m=1](http://lazaropolee.blogspot.com/2009/03/lazaropole_12.html?m=1))
4. Фреска од св. Андреј, Матка / Frescoes of St Andrew, Matka, Skorje (Пиличкова Јасминка Ристовска (2013) „Симболиката на кружните мотиви во македонската традиционална култура – генеза и развој“, *Патримониум* 5, Скопје, 61)
5. Мијачко знаме според Трајчев/ Mijaks flag according Trajchev (Трајчев Георги (1941) *Книга за Мијаци-тџ*, Софија: Печатница „П. Глушков“, 94)
6. Мијачко знаме, Музеј на Македонија, фото Јован Јоновски/ Mijaks Flag, Muzeum of Macedonia Photo Jovan Jonovski
7. Мијачко знаме од Пандиловци/ Mijaks Flag from Pandilovs (Филипова Снежана (2007) „Белешки за Мијачкото знаме – толкување на аплицираните мотиви“, *Македонски хералд* 2, Скопје.)
8. Мијачко знаме, Музеј на Македонија, фото Јован Јоновски/ Mijaks Flag, Muzeum of Macedonia Photo Jovan Jonovski
9. Свадебно знаме од Музеј на Крушево, фото Јован Јоновски /Wedding Flag, Muzeum of Krushevo, Photo Jovan Jonovski.
10. Свадебно знаме од Барања/ Wedding Flag from Baranja (Heimer Željko (2012) „Svadbena zastava iz Baranje“, *Grb I Zastava* 11, Zagreb, svibanj 2012.)
11. Свадебни знамиња од Битово / Wedding Flag from Bitovo (Obrebski Jozeph (1932) Weddings: Standard bearers and bagpipers, photograph, University of Massachusetts Amherst Libraries Special Collections and University Archives) <https://credo.library.umass.edu/view/full/mums599-b57-i499>
12. Знаме од Ранци, Каљарско / Flag from V. Ranci, Kajlari (Нинчовска Мирјана (2009) „Подготовките за илинденското востание во каљарско освещени од едно знаме“, *Зборник историја*, бр. 3, Скопје: Музеј на Македонија)
13. Знаме од Музеј од Букурешт, фото испратено од Тудор-Раду Тирон/ Flag from Museum of Bucharest photo sent bt Tudor Radu-Tiron.
14. Модерно свадбарско знаме/ Modern wedding Flag (Величествена свадба (2019) „Никола од Битола и Рената од Скопје во мијачки носии направива традиционална венчавка во Бигорскиот манастир“.) <https://infomax.mk/wp/галеријавеличествена-свадба-никол/>
15. Мијачко знаме прва ревизија, Црквата во Лазарополе, Фото Мојсо Поповски/ Mijaks flag, first revision, Church in Lazaropole, photo Mojso Popovski
16. Мијачко знаме втора ревизија, с. Гари, Фото Мојсо Поповски/ Mijaks flag, second revision, Gari, photo Mojso Popovski

#### БИБЛИОГРАФИЈА • BIBLIOGRAPHY

- Алексиев Арсени (1914) „Етнографски бџежки за полянитџ, мијацитџ и бџрсяцитџ“, *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, книга XXX, Софија.
- Блажевски Иван (2003) „Новооткриено мијачко знаме“, *Време*, бр. 644, 26.02.2006.
- Брковски Мелетие (2009). *Мијаци: приказни од западната страна*, Здружение пријатели на галеријата „Георгија Пулевски“.
- Величествена свадба (2019) „Никола од Битола и Рената од Скопје во мијачки носии направива традиционална венчавка во Бигорскиот манастир“.
- <https://infomax.mk/wp/галеријавеличествена-свадба-никол/> пристапено/acessed 1.12.2020
- Вражиновски Танас (2015) *Македонската народна религија*. Скопје: Силсон.
- Гижаровски Александар (2010) „Краток вовед во вексилологијата“, *Македонски хералд* 4,
- Гиневска Марица Поповска (2020) од Лазарополе, родена 1931 година интервју 21.5.2020.
- Григоровъ Марко (1907) „Говорџт на малорџканцитџ (мијацитџ) в Дебџрско“, *Извџстия на семинара по славянска филологија*, книга II, за 1906 и 1907год. Софија: Университета вџ Софија.

- Икономов Васил, 1893. *Сборник от старо-народни песни и обичаи в Дебърско и Кичевско (Западна Македонија)*, София: Печатница Македонија.
- Јоновски Јован (2012) „Крст- Македонски хералдички термилошки речник“, *Македонски хералд* 6.
- Јоновски Јован (2015) *Симболите на Македонија*, Скопје: Силсон.
- Јоновски Јован (2019) *Сонцето и лавот како симболи во хералдиката и вексилологијата на Македонија*, Скопје: Македонско грбословно друштво.
- Мажовски Исая Радев (1922) *Вжзпоминания*, София: Печатница на Ив. К. Божинов.
- Македонија като природно и стопанско цјало* (1945) София: Македонски научен институт.
- Матковски Александар (1991) *Македонија во делата на странските патописци 1371-1777*, Скопје: Мисла.
- Матковски Александар (1992) *Македонија во делата на странските патописци 1850-1864*, Скопје: Мисла.
- „Мијаци“ (1929) *Народна енциклопедија српско-хрватска-словеначка*, II књ., Загреб.
- Наумава Мариќа (1991) „Обичаи околу раѓање, свадба и умирачка“, *Етнологија на Македонците*, Скопје: МАНУ.
- (Нацевски Иван) (2013) „Македонски вексилолошки термилошки речник“, *Македонски Хералд* 7, Скопје.
- Нинчовска Мирјана (2009) „Подготовките за илинденското востание во кајларско осведочени од едно знаме“, *Зборник историја*, бр. 3, Скопје: Музеј на Македонија.
- Петровиќ Петар (1931) „Свадебни обичаји у Галичнику“, *Гласник етнографског музеја*, т.IV, Београд.
- Пиличкова Јасминка Ристовска (2013) „Симболиката на кружните мотиви во македонската традиционална култура – генеза и развој“, *Патримониум* 5, Скопје.
- Поповски Петар (2005) *Георгија Кастриот-Искендер: крал на Епир и Македонија и втор Александар Македонски: (660 години од раѓањето)*, Скопје: Аз-Буки.
- Поповски Петар (2006) *Мијаците: потомци на античките македонци и прастари жители на Матија (денешна Албанија)*, КАМ Галичник.
- Поповски Мојсо (2009) *Реканската каза во турските пописни дефтери од XV до XVI век*, <http://lazaropolee.blogspot.com/2009/08/xv-xvi.html>
- Поповски Мојсо (2018) *Болјарите и мијаците - само легенда*, [http://lazaropolee.blogspot.com/2018/04/blog-post\\_14.html](http://lazaropolee.blogspot.com/2018/04/blog-post_14.html)
- Пулевски Горѓија (2003) *Славјанско-македонска опита историја*, Скопје МАНУ.
- Смиљанић Тома (1921) „Пастирски обичаи код мијака“. *Гласник географског друштва*, свеска 5, Београд.
- Смиљанић Тома (1925) „Мијаци, Горна Река и Мавровско Поље“, *Српски етнографски зборник, Населба и порекло становништва*, кн.20, Београд: Српска краљевска академија.
- „Спорникъ Панајота Дъинобскога из села Галичника“ (1899) *Живая Старина*, Отдѣленія етнографіи, Императорского русского географического общества, Выпускъ I, С.Петербургъ, Отдѣль II,
- Тодоровски Глигор (1970) *Малореканскиот предел, - Општествено-економски и просветни прилики во периодот од 80-тите години на XIX век до крајот на Првата светска војна*. Скопје: ИНИ.
- Тирон Тудор-Раду (2016) комуникација со авторот, 6.10.2016. - communication with the author.
- Трайчев Георги (1941) *Книга за Мијацитъ*, София: Печатница „П. Глушков“.
- Филипова Снежана (2005) „Белешки за Мијачкото знаме“, *Македонски хералд* 1, Скопје.
- Филипова Снежана (2007) „Белешки за Мијачкото знаме – толкување на аплицираните мотиви“, *Македонски хералд* 2, Скопје.
- Јстребова И. С (1886) *Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ*, С. Петербургъ.
- Hałas Elżbieta (2002) Ed., *Symbols, Power, and Politics (Studies in Sociology: Symbols, Theory, and Society)*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Heimer, Željko (2012) „Svadbena zastava iz Baranje“, *Grb I Zastava* 11, Zagreb, svibanj 2012.
- Heimer, Željko (2013) *Identitet oruženih snaga Republike Hrvatske iskazan zastavama vojnih postrojbi u Domovinskom ratu* (dis). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Obrebski Jozeph (1932) *Weddings: Standard bearers and bagpipers*, photograph, University of Massachusetts Amherst Libraries Special Collections and University Archives
- Smiljanić Tomo (1924) „Plemenske odlike Mijaka“, *Narodna starina*, Vol. 3 No. 7, 1924,73.
- Smith Whitney (1968) *Prolegomena to the study of political symbolism*, dissertation: Boston University Graduate School.
- Smith Whitney (2009) *Principles of Vexillology*, Proceedings of the 23<sup>rd</sup> International Congress of Vexillology, Yokohama, Japan.
- Spain Charles A. (2017) “Flag Study vs. Design”, *2017 spring newsletter*, Vexillology Ireland, [https://issuu.com/gensocireland/docs/vibe\\_-\\_2017\\_spring\\_newsletter](https://issuu.com/gensocireland/docs/vibe_-_2017_spring_newsletter), visited 8.7.2017.
- Znamierowski Alfred (1999) *The World Encyclopedia of Flags*, London: Lorenz Books.